

1. UMĚNÍ PŘEDKOLUMBOVSKÝCH KULTUR

Jednotlivé společenskovední disciplíny, které se podílejí na poznávání života předkolumbovských kultur Ameriky (archeologie, antropologie, dějiny umění), se na hmotné artefakty těmito kulturami vytvořené dívají často velmi rozdílně. Někteří autoři jsou přesvědčeni, že je nesprávné nazývat produkty předkolumbovských indiánských kultur „uměním“, neboť – podle tradičního vymezení pojmu „umění“ – jejich autoři neusilovali o osobitost výrazu, ale naopak se podřizovali existujícím vzorcům. Účelem jejich děl pak nebylo působit na estetický smysl uživatelů/diváků, ale předávat jim představu o jejich postavení v rámci dané skupiny a o místě člověka jako takového v kosmu, o jeho vztahu k přírodě a k nadpřirozeným bytostem; případně měla ukazovat společenské postavení svých nositelů. (To ovšem platilo i pro mnohé další kultury, včetně evropské; málokdy je umění zcela prosto sociální funkce.)

Vedle okrasné/dekorativní funkce měly tedy umělecké předměty amerických indiánských kultur roli symbolickou a prestižní, ale i náboženskou nebo ochrannou. Pro mnohé obyvatele předkolumbovské Ameriky byly obrazy a zpodobení božstev vysoce posvátné. Nebyly vlastně zpodoběním božstva, ale božstvem samým, proto byly oblékány, umývány, krmeny a zahrnovány dary; při oběti se do jejich úst vkládala vytržená srdce. Právě z toho důvodu jsou například aztécké sošky jednoduché a hladké – důležitější než socha sama bylo totiž její odění a ozdoby, někdy i paruka. Řada soch byla navíc ozdobena lidskými vlasy, měla obočí či nehty.

Státní útvary zároveň dokazovaly svou sílu prostřednictvím okázalých staveb a uměleckých děl. Ani témata, ani materiál přitom nebyly voleny náhodně, ale skrývaly hlubokou a složitou symboliku. Je tedy třeba je „číst“ velmi opatrně. Jiní badatelé ovšem namítají, že nejen tyto okázalé ozdoby či monumentální stavby, ale i předměty denní potřeby často plnily vedle praktické funkce také roli estetickou. Spontánní zdobení výrobci a uživatelé – řadovými příslušníky společnosti, neaspirujícími na mocenské posílení – ukazuje univerzálnost touhy po kráse, přítomné u nositelů všech předkolumbovských kultur amerického kontinentu. Ostatně ani umění evropské se neomezovalo na čistě estetické působení a od starověku až do současné doby si uchovalo i složku symbolickou, ať již náboženskou, nebo sociální.

Základní problém studia předkolumbovské Ameriky představuje skutečnost, že jen minimum domorodých společenství znalo a užívalo nějakou formu písma. Proto je při interpretaci uměleckých (i jiných) artefaktů z této doby nutné využívat jednak poznatků archeologie, jednak etnografie (hledání analogií s dnes existujícími společnostmi, což je ovšem metoda jak užitečná, tak velmi ošidná) a také rané prameny evropského původu, sepsané bezprostředně po navázání kontaktu s domorodci. Informační hodnotu těchto textů ovšem omezuje někdy velmi nízká schopnost jejich autorů postihnout realitu pro ně zcela novou a také jejich specifické zájmy. Španělská a portugalská koloniální administrativa měla zcela konkrétní požadavky: usilovala o to, aby si indiánská společenství dohodou nebo vojensky podrobila a pak je ekonomicky dlouhodobě využila. Misionáři se zajímali o domorodé jazyky a duchovní život svých svěřenců, aby mohli lépe vykořenit „pohanské“ představy a aktivity; avšak schopnost pochopit je byla limitována katolickou věroukou. Obecně je možné říci, že máme velmi nerovnoměrné informace o různých amerických indiánských kulturách. Nomádi, zejména ti, kteří obývali prostředí nepřispívající k dochování artefaktů (např. pralesy Jižní Ameriky), zanechali mnohem méně artefaktů než usdlé kultury, díky čemuž je dnes jejich minulost méně studována a chápána.

Archeologové označují jako artefakty jakékoli předměty záměrně vytvořené nebo pozměněně člověkem tak, aby sloužily konkrétnímu účelu. Artefakty tvoří nejpočetnější složku archeologických nálezů.

Nedostatek písemných pramenů pro předkolumbovské období způsobuje mnoho problémů. Historii umění zůstává často skryt původní konvenční, tj. společensky daný, význam uměleckých děl, který badatel běžně odhaluje za pomoci studia dobových písemných pramenů a literatury. Ve snaze dopátrat se tohoto významu je pak historik umění odkázán na spolupráci s jinými vědami, jako jsou etnografie a etnologie. Využívání poznatků těchto věd sice může být, a mnohdy i je, prospěšné, často ale vede k prázdným analogiím a významovým posunům. (Typickým příkladem jsou moderní názvy architektonických struktur v ruinách předkolumbovských měst, které vesměs spíše zkreslují, než objasňují pochopení skutečné funkce budov.) Tento postup navíc způsobuje, že se dějiny umění na poli studia předkolumbovských amerických kultur dostávají do střetu se svou podstatou, jež tkví v historickém bádání. Nutnost interdisciplinárního přístupu k pozůstatkům předkolumbovských civilizací navíc otevírá další problémy studia jejich umění, neboť každý obor chápe při studiu předkolumbovských kultur pojem „umění“ jinak. Příznačné jsou debaty o roli keramiky, která patří díky svým jedinečným vlastnostem (trvanlivost, zdobení) k nejčastěji nalézaným, studovaným a vystavovaným archeologickým objektům. Někteří badatelé se

domnívají, že keramika je nadhodnocována (G. Kubler) a o jejím studiu (keramologii) hovoří s despektem (Ch. Duverger), neboť se domnívají, že vede ke zkreslování pohledu na předkolumbovské dějiny. Upozorňují, že datace pomocí keramiky (stratigrafie) je sporná, stejně tak jako výpověď dekoru, jenž může i nemusí vypovídat o realitě v době jejího vzniku.¹

Archeologie předkolumbovské Ameriky využívá dva druhy datování: relativní a absolutní. Relativní datování je založeno na základní archeologické metodě – postupném odkrývání kulturních vrstev (stratigrafie). Pokud je nálezová situace neporušená, nachází se starší nálezy pod mladšími. Absolutní datování, které koreluje americké nálezy s křesťanským kalendářem, může využívat buď kalendářní údaje na artefaktech (to se ale v Americe týká jen mayské kultury v dnešním Mexiku a Střední Americe), nebo metodu radiokarbonového datování organických materiálů. Radioaktivní uhlík ¹⁴C, jenž vzniká ve vysokých vrstvách atmosféry, padá na zemský povrch, kde jej absorbují rostliny a jejich prostřednictvím všechny živé organismy. Když živá hmota odumře, přestane radioaktivní uhlík přijímat a od té chvíle ho v ní naopak začíná jeho postupným rozpadem ubývat. Tento rozpad je měřitelný, a to s přesností na staletí, do hloubky ca 40 000 let (což je pro americkou prehistorii zcela postačující). Nedostatkem této metody je, že se omezuje na organické materiály, jako jsou zbytky dřeva, rašeliny, kostí a lastur, u nichž lze určit, jaká doba uplynula od jejich odumření.

Archeologové se dnes v zásadě shodují v názoru, že Amerika byla osídlena v poslední době ledové (přibližně před 40 000 lety), a to přistěhovalci ze severovýchodní Asie. Ti postupovali za zvěří po pevninském mostě spojujícím oba kontinenty v místě nynějšího Beringova průlivu, který byl odhalen poklesem hladiny oceánu. Přistěhovalci se pak zvolna šířili do jižních částí kontinentu. Přibližně v 10. tisíciletí před n. l. ustoupil ledovec na území Severní Ameriky a vytvořil koridor umožňující postup na jih přes tehdy širokou Panamskou šíji a dále podél obou pobřeží a proti proudu řek do vnitrozemí Jižní Ameriky. Již tito tzv. paleo-Indiáni² nebo lovci velké zvěře zdobili své předměty denní potřeby a vytvářeli rituální artefakty. Nicméně se jich dochovalo jen minimum. Důvodem je řídké osídlení, velká mobilita loveckých tlup, které následovaly stáda zvěře, ale také užívání netrvanlivých materiálů (dřevo, kůže).

Jisté ale je, že základní kulturní vzorec sdíleli obyvatelé celého amerického kontinentu. Nejčastěji dochovanými artefakty jsou různé druhy hrubé kamenné industrie (hroty oštěpů, šípů, sekeromlaty), kterou však na rozdíl od předmětů z organických materiálů nelze spolehlivě datovat, případně řezby do kostí a dřeva, často s evidentním symbolickým/náboženským poselstvím. V jeskyni Valsequillo ve středním Mexiku byly například nalezeny fragmenty mamutích kostí s řezbami hada, kočkovité šelmy, nosorožce atp. V případě této lokality se vedly mezi archeology poměrně dlouhé a intenzivní spory o autenticitě a stáří nálezů, nakonec ale bylo dosaženo shody: jsou datovány

do období kolem roku 22 000 před n. l. jako jedny z nejstarších dokladů osídlení amerického kontinentu. Obtížně datovatelné jsou také nástěnné malby nalezené v jeskyních Severní, Střední i Jižní Ameriky, na kterých jsou nejčastěji vyobrazena prehistorická zvířata.

Mezi 10. a 7. tisíciletím před n. l. se na americkém kontinentu výrazně změnilo podnebí. Velká zvířata (mamut, kůň, prehistorický velbloud) vymizela a životní styl pravěkých Indiánů se výrazně změnil. Základem jejich obživy se stala kombinace sběru, rybolovu a lovu drobné zvěře. Díky menší mobilitě (obvykle pohyb v rámci rozsáhlého, ale přesto ohraničeného území) a zároveň větší stabilitě sídel se nám dochovalo více archeologického materiálu. Archaické období nebo období lovců a sběračů bylo již dobou poměrně intenzivní vzájemné komunikace mezi loveckými tlupami, které ještě stále sdílely velmi podobný životní styl. Kulturní tradice byly nazvány podle významných severoamerických nalezišť „Clovis“ (10 000 před n. l.) a „Folsom“ (7000 před n. l.). O kulturní výměně svědčí téměř univerzální přítomnost dvou typů kamenných nástrojů vyráběných otloukáním: jemně opracované hroty ve tvaru listů, „fléten“ či „rybích ocasů“ (podle tvarů šikmo zploštělého výstupku, určeného k zasazení do rozštěpu ratiště, odtud název *fluted point*, *fishtale point*), které byly nalezeny na mnoha místech celého kontinentu.

Velmi specifickým typem nálezových situací z archaické doby jsou „lasturové hromady“ (někdy zvané i *sambaquis*), které se nacházejí na pobřeží Střední i Jižní Ameriky, jak tichomořském, tak atlantickém. Zvláště hojně jsou na území Brazílie a také Uruguaye, především v úseku mezi dnešním Rio de Janeirem a Buenos Aires, ale také na březích Amazonky a některých jejích přítoků. Jedná se o hromady odpadků, často několik metrů vysoké, které vznikly v důsledku početného a stabilního osídlení. Protože prehistoričtí obyvatelé Jižní Ameriky kombinovali využívání mořských a suchozemských zdrojů, jsou tyto odpadkové hromady tvořeny především schránkami mušlí, mezi nimi jsou však roztroušeny lidské i zvířecí kosti, kamenné nástroje a jiné artefakty. Dnes jsou hromady chráněny, od 19. století však trpěly nájezdy amatérských archeologů, které narušily nálezové situace.

Svébytnou variantou archaické kultury byla v období 5000–3000 před n. l. tzv. pouštní kultura, která se rozvinula na jihu západě Severní Ameriky (Nevada, Arizona a Nové Mexiko) a na území Kalifornského poloostrova. Její nositelé sice ještě nedomestikovali rostliny, hojně ale využívali nejen rostlinnou stravu, ale také rostlinné materiály pro výrobu nádob a rituálních předmětů, jako byly figurky lovných zvířat ukládané do hrobů. Na sídlištních pouštní kulture byly nalezeny skalní malby. Díky suchému klimatu se artefakty této kulture dobře dochovaly, a jsou tak unikátním svědectvím o technologické a umělecké vyspělosti původních obyvatel Ameriky v nejstarším období jejich historie.³

Obr. 1. Skalní malby z Dolní Kalifornie. Archaické období. Dolní Kalifornie, Mexiko

V severní části Dolní Kalifornie v pohoří San Francisco se nachází velké množství skalních maleb (doposud bylo lokalizováno na 250 exemplářů). Antropomorfní a zoomorfní výjevy jsou polychromní, různé velikosti a předvádějí před očima diváka bohatou paletu jak suchozemské, tak mořské fauny, včetně lidí. Zvířata jsou zachycena jak nehybně, tak v pohybu a pozorný divák mezi nimi rozezná hady, ptáky (lze identifikovat např. orla či pelikána), zajíce, pumy či jeleny, z mořského zvířectva jsou tu želvy, velryby, chobotnice a ryby. Lidské postavy, muži, ženy i děti, jsou zobrazeny staticky, en face se vzpaženýma rukama a mírně rozkročenýma nohama. Jednotlivé výjevy se mohou překrývat, což by napovídalo tomu, že malby vznikaly postupně, pravděpodobně v nábožensko-rituálním kontextu. Malby zobrazují s vysokou pravděpodobností lov, jak napovídá zobrazení zbraní, a zachycují tak obraz světa lovců a sběračů, kteří jsou autory maleb. Díky své monumentalitě, zachovalosti, barevnosti a jedinečnosti byly tyto malby v roce 1993 zapsány na seznam Světového kulturního a přírodního dědictví.

Na sklonku archaického období došlo ke klíčové změně v kvalitě a orientaci životního stylu pravěkých Indiánů – k sedentarizaci a přechodu na zemědělství. Nový způsob života vedl ke zdokonalování technologií, což se projevilo nejen výrobou nových nástrojů a předmětů denní potřeby, ale také v rovině umělecké. Nejdůležitější z nových technologií byla výroba keramiky. Rozvíjela se na různých místech v různých časových obdobích (rozpětí je 2.–1. tisíciletí před n. l.). Nikde na americkém kontinentu však nebyl objeven hrnčířský kruh. Keramika se zprvu vyráběla ručním modelováním a navíjením ze spirálovitě kladených válečků hlíny, později vytlačováním ve formách (kadlubech), brzy se objevují i hrubé lidské figury. V archeologických nálezech se projevuje i sociální diferenciaci ve formě luxusních předmětů denní potřeby a odznaků osobního postavení v hrobech; ty navíc svědčí o víře v záhrobní život a nadpřirozené síly. Po definitivním přechodu na zemědělství pak dochází k vyprofilování regionálních kulturních tradic a na některých místech k přechodu od loveckých tlup k raným státním útvarům.